

עוץ לי, גוץ לי - על בילוי שעות הפנאי של בני נוער חילוניים ודתיים בישראל

”קהל נכבד, ברגע זה מתחיל סיפור המחזה, וזה הרגע לגלות את הנפשות הפועלות”.

אברהם שלונסקי: עוץ לי גוץ לי

תקציר: מאמר זה מנסה לעמוד על השווה ועל השונה בהתייחסות של תלמידי תיכון דתיים וחילוניים לבילוי בשעות הפנאי. תחילה הוא מאיר את החשיבות הגדלה והולכת שהעולם המערבי מייחס לפנאי, ואת תקינת העבודה, שבלחץ המוסדות הבינלאומיים מפרישה משבצות גדולות יותר לפנאי. כמו כן, המאמר מסכם את ממצאי המחקרים שעסקו בבילוי שעות הפנאי בישראל מאז שנות ה-70.

בעקבות כל אלה אנו מנסים לעמוד על השווה ועל השונה בתפישת הפנאי בקרב 60 תלמידי תיכון דתיים וחילוניים ביישוב עירוני סמוך לתל-אביב. בודקים האם יש ביניהם הבדלים בהגדרת הפנאי, במניעים הדוחפים אותם לפעילות פנאי, בתדירות עיסוקם בפעילויות פנאי שונות ובהיקף השעות שהם מקדישים על בסיס יומי לבילוי באמצעות המדיה לסוגיה. מחקרנו מגיע לשתי מסקנות: לתרבות הנעורים בישראל יש מכנה משותף לא קטן ועם זאת, אנו מוצאים גם לא מעט הבדלים בנקודות שונות. שתי הקבוצות נבדלות ביניהן בארבעה מתוך שמונת מרכיבי הגדרת הפנאי. הן נבדלות גם בשלושה מתוך שמונת המניעים לעיסוק בשעות הפנאי. כך נבדלות שתי הקבוצות גם בתדירות העיסוק בשורה ארוכה של פעילויות פנאי. ואחרון-אחרון, היקף השעות שבני הנוער החילוני מקדישים לצפייה ולהאזנה במדיה, כמו גם לקריאה ולהתבדרות באמצעות המחשב, גבוה בהרבה מזה המקובל בקרב עמיתיהם הדתיים. הבדלים אלה הם פועל יוצא של תהליכי חיברות שונים בשני המגזרים – החילוני והדתי – הבדלים המולידים סדרי עדיפויות שונים.

מילות מפתח: פנאי, בטלה, עבודה, תרבות גבוהה, תרבות עממית.

1. פתח דבר

ברטרנד ראסל – הפילוסוף הבריטי שזכה בפרס נובל לספרות בשנת 1950, והיה גם ראשון הזוכים בפרס ירושלים, בשנת 1963 – כתב בספרו **בשבח הבטלה** (1975), כי הבטלה משרה על האדם תחושת אושר וחדוות חיים. לדידו, אין צורך שהאדם יעבוד יותר מארבע שעות ביום. יום העבודה הזה אמור לאפשר לאדם להניח ידיו על הצרכים הבסיסיים. בזמן הפנוי יעשה ככל העולה על רוחו. מי שיש לו עניין במדע, יעסוק לו בנחת במחקר, מי שליבו נתון לציור – יישב ויצייר. הסופר ישקיע את עצמו בכתיבת איכות, והעיתונאי ישוטט לו בכל כנפות הארץ, יאסוף מידע וישכיל. הדגש, לטעמו של ראסל, חייב להיות לא על העבודה אלא על **הזמן הפנוי**. למילה **בטלה** יש בעיניו משמעות חיובית.

גם הסופר האמריקני וויליאם פוקנר כתב בספרו **אבשלום, אבשלום** (Faulkner, 1991) שראה אור לראשונה בשנת 1936, ויש המגדירים אותו כיצירה האמריקנית הספרותית החשובה ביותר שנכתבה מאז ומעולם – שהבטלה מוציאה את מעלותיו הטובות של האדם. אין טוב מאשר לחיות את מעט הזמן שהוקצה לנו בעולם הזה. יש לנשום, לחיות ולהתענג על כך. ואולי שיר ההלל הספרותי המוצלח ביותר לצדדים החיוביים שבבטלה נמצא ביצירתו הקלאסית של ג'רום ק. ג'רום, **שלושה בסירה אחת (מלכר הכלב)** (2002):

“איש מאיתנו לא ידע בביטחון מהי הבעיה האמיתית שלנו, אבל הדעה הכללית הייתה שמה שיש לנו, ולא משנה איך קוראים לזה, נגרם מעומס־יתר של עבודה. 'מה שאנחנו צריכים זה מנוחה', אמר האריס. 'מנוחה ושינוי מוחלט', אמר ג'ורג', 'המאמץ הכבד שמופעל על המוח גורם לקריסה כללית של המערכות. שינוי הסביבה והיעדר הצורך לחשוב, יחזירו לנו את שיווי המשקל הנפשי.'” (לעיל, 25).

להבדיל אלף אלפי הבדלות, לאחרונה הצטרפה למקהלת הקוראים להמעט בעבודה פסיכואנליטית צרפתייה, ילדת שוויץ, שבספרה **שלום לך עצלות** (מאייר, 2009) המליצה להמעט בעבודה ככל האפשר, ולעסוק תחת זה בדברים האהובים על האדם. בהקשר זה סיפר הסוציולוג הישראלי עוז אלמוג, בראיון שערך איתו עורך כתב העת פנים, אפיוזדה מעניינת הזורעת אור על כל האמור לעיל (**פנים**, 2004):

“אנתרופולוג ישראלי סיפר לי שלפני כמה שנים הוא הוזמן לעשות מחקר באחד האיים באוקיינוס השקט מטעם האו"ם. האו"ם רצה לבדוק מדוע יש אבטלה גבוהה באי הזה, שבו הענף היצרני העיקרי הוא מטעי סוכר. התברר שילידי המקום נהגו לעבוד במטעים, לצבור כסף, ללכת ולשתות בפאב עד שהכסף נגמר, לחזור למטע וחזור חלילה. אחרי תקופה מסוימת הבין החוקר שהשימוש

במושג אבטלה הוא שגוי. הוא אתנוצנטרי מטבעו, כלומר, משליך את מושגי החוקר המערביים על האוכלוסייה המקומית. הרי אבטלה באה משורש בטל, ונחשבת דבר רע... מנקודת הראות המערבית המצב התקין... הוא עבודה, והלא תקין הוא שאינך עובד. אבל המצב התקין בשביל היליד באי הנידח ההוא הוא חוסר העבודה, והמצב הלא תקין הוא העבודה."

כך או אחרת, בין הרהורי הלב של שוחרי בטלה לבין המציאות, המרחק גדול. נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בישראל מלמדים, שממוצע שעות העבודה לשבוע עמד בקרב הגברים בישראל על 41.4 בשנת 2008, ועל 41.2 בשנת 2009. ברבעון הראשון של שנת 2010 הוא עמד על 42.2, ברבעון השני, על 40.0, ואילו ברבעון השלישי, על 39.8 (למ"ס, 2010, לוח 2.4). בנושא זה ראוי להעמיד את הקורא על כך, שבנובמבר 1919 קיבל ארגון העבודה הבינלאומי (ILO) החלטה, שיום העבודה יוגבל לשמונה שעות, 48 שעות בשבוע. מאז 1919 חזר הארגון וקיבל שורה ארוכה של החלטות, שעניינן שעות העבודה. בעקבות החלטות אלו עברו ארצות רבות בהדרגה לשבוע עבודה בן 40 שעות. סקר שערך ארגון העבודה הבינלאומי בשנת 2005 לימד, שאמנם זהו הדפוס הדומיננטי כיום בעולם, אף שקיימים הבדלים באזורים השונים. בארצות אמריקה הלטינית עדיין שולט בכיפה שבוע עבודה בן 48 השעות, ואילו אסיה נחלקת בין ארצות שבהן נוהג שבוע עבודה של 48 שעות לבין ארצות שבהן נוהג שבוע עבודה בן 40 שעות (Messenger, n.d.). מבחינה זו שפר גורלה של ישראל והיא נמנית עם המדינות שבהן שיעור נמוך יחסית מכלל כוח העבודה עובד בהיקף של יותר מ-40 שעות בשבוע. על-פי נתוני ארגון העבודה הבינלאומי, יש לא מעט ארצות מפותחות שבהן אחוז גבוה מכלל העובדים מועסק יותר מ-40 שעות בשבוע. בשנת 2009 דיווח ארגון העבודה הבינלאומי, כי חמישית מכלל העובדים בעולם, כ-600 מיליון איש, עדיין עבדו יותר מ-48 שעות בשבוע. על פי אותו דיווח, ישראל נמנית עם הארצות המפותחות, שבהן רק מיעוט מקרב העובדים עבדו יותר מ-48 שעות בשבוע – 25%. באוסטרליה רק 20% מהעובדים עדיין עבדו יותר מ-48 שעות בשבוע, בשווייץ – 19%, ואילו בארה"ב – 18%. הרבה יותר מעניין לבדוק איך השתרש שבוע העבודה הקצר יותר, התואם את הסטנדרט החדש של 40 שעות. לוח 1 מציג את עשר המדינות שבהן האחוז הגבוה ביותר של מועסקים בהיקף כזה (40 שעות שבועיות).

לוח 1: שיעור המועסקים העובדים יותר מ-40 שעות בשבוע, בעשר ארצות מפותחות בהן מקובל שבוע מקוצר של 40 שעות שבועיות

שם הארץ	% המועסקים למעלה מ-40 שעות בשבוע
יפן	75.9
ארה"ב	67.6
שווייץ	66.9
ניו-זילנד	65.4
איטליה	63.8
שוודיה	61.5
אוסטריה	57.6
קנדה	54.7
אנגליה	49.8
אוסטרליה	48.6
ממוצע כלל עולמי	46.4

מקור: ILO בתוך NationMaster

כך או אחרת, למן המחצית השנייה של המאה העשרים החלו מדעי החברה נותנים את דעתם יותר ויותר לא רק למרכיבותה של העבודה בחיי האדם, אלא גם לחשיבותו של הזמן הפנוי; לעובדה שפעילות הפנאי מאפשרת לאדם צמיחה עצמית, יצירתיות, מימוש עצמי ויחסי גומלין אנושיים-חברתיים (Neulinger, 1981).

עם העלייה ברמת ההשכלה וברמת ההכנסה הלך והעמיק העיסוק ב"אני", והעיסוק הזה מצידו חזר וחדר את חשיבות הפנאי (פרום, 1983). בהקשר זה ראוי להסב את תשומת הלב לכך שעצם הגדרת הפנאי מהווה זה זמן רב נושא לדיון ולהתנגחויות, בלא שהעוסקים בכך יגיעו להסכמה כללית רחבה (Iso-Ahola, 1980; Neulinger, 1974). בדרך כלל הסתפקו חוקרים בהגדרת הפנאי כזמן שאינו מוקדש לעבודה. מחקר שעות הפנאי התמקד, לפיכך, בדפוסי ההתנהגות בפרק הזמן שאינו מוקדש לעבודה, ובפעילויות המתבצעות בפרק זמן זה (Fontenelle & Zinkhan, 1993). יש המסבים בהקשר זה את תשומת הלב לחשיבותם של ההיבטים הסובייקטיביים בהגדרת הזמן הפנוי והמשמעות המיוחסת לו (Samdahl, 1991; Shaw, 1985).

בסופו של חשבון ניתן למיין את הגדרות הפנאי מתוך ארבע נקודות מוצא שונות: הגדרות המתייחסות לפנאי כזמן (Witt & Ellis, 1985); הגדרות המתייחסות לפנאי כפעילות (Kelly & Freysinger, 2000); הגדרות המתייחסות לפנאי כאל מצב נפשי ורוחני (שם); הגדרות

המתייחסות לפנאי כאל "זרימה" (flow) ועוסקות במימד ההווייתי-חוויתי של הפנאי (Csikszentmihalyi, 1990).

2. על שעות הפנאי בישראל

כמו בתחומים אחרים, מתחוללים במרוצת הזמן שינויים לא מעטים בדפוסי הבילוי של שעות הפנאי בישראל. ישראל של שנת 2010 אינה ישראל של שנת 1948 ואף לא של 1970. לא מבחינת הרכב האוכלוסייה ולא מבחינת דפוסי החיים. התמורות בחתך האוכלוסייה ובדפוסי החיים משפיעות מצידן על דפוסי הבילוי של שעות הפנאי, והדברים אמורים בתרבות הפנאי של כל קבוצות הגיל. בנושא זה עושים את שלהם גם הגלובליזציה והחלחול הרחב והעמוק של מה שמקובל כיום ב"כפר הגלובאלי"; אבל לא פחות מכך גם ההתפתחות הטכנולוגית העצומה והשתלטותה על חיינו.

עולם הפנאי של ימי ילדותי בתל-אביב של שנות ה-40 היה מושתת בעיקרו על משחקי חברה באוויר הפתוח: בחצרות, ברחובות, בגנים הציבוריים, על צמרות העצים ועל שפת הים. שלא לדבר על קריאה אינטנסיבית של מיטב הספרות העולמית המתורגמת על-ידי הוצאות ספרים כמו שטיבל, מצפה, דביר, מסדה ואחרות. עולם הפנאי של הילדים היום שונה תכלית שינוי. הוא נשלט על-ידי העולם האלקטרוני. החוץ כמעט ואינו קיים והמשחקים הם וירטואליים במידה רבה.

מעבר לשינוי בדפוסי הבילוי של קבוצה זו או אחרת, חל גם שינוי ערכים בכל הנוגע לתרבות הפנאי. מחקר חלוצי ראשון על בילוי שעות הפנאי בישראל נערך על ידי שני פרופסורים לתקשורת באוניברסיטה העברית ופורסם בשנת 1973 (כ"ץ וגורביץ', 1973). מחקר עוקב מקיף שנערך על-ידי אנשי האוניברסיטה העברית (כ"ץ וחובריו, 1992) עמד עוד בשנות ה-90 על התמורות הערכיות שהתחוללו בישראל לאורך זמן, תמורות שטבעו את רישומן על תרבות הפנאי. כך, למשל, הצביעו החוקרים על כך שבין שנות ה-70 לשנות ה-90 הסתמנה עלייה בולטת במה שהסוציולוגים מכנים אוריינטציית ההווה, להבדיל מאוריינטציית העתיד. בקרב נחקרי הצוות האוניברסיטאי חלה, בדור שחלף משנות ה-70 עד שנות ה-90, עלייה בולטת בשיעור האנשים שהסכימו עם ההצהרה ש"החיים קצרים ומסוכנים ולכן צריך לחשוב בעיקר על ההווה".

אין צורך לומר שלהטעמת ההווה הזו נודעה השפעה לא מבוטלת גם על החשיבות המיוחסת לשעות הפנאי. בשנת 1990 ייחסו 67% מן הנחקרים חשיבות דומה לפנאי ולעבודה. יותר משני שלישים מכלל הנחקרים הצהירו ששעות הפנאי חשובות לא פחות מהעבודה. בשנת 1970 רק 48% סברו כך. בנייתו משני של הנתונים הגולמיים, שנצברו בסקר של כ"ץ וחובריו, שנעשה על-ידי גלית נמרוד (1998), נמצא שלמצב המשפחתי יש השפעה גדולה על הערכת הנחקר את

העבודה ואת הזמן הפנוי. כך, למשל, נמצא כי בעוד ש-44% מהרווקים העדיפו את הזמן שמחוץ לשעות העבודה, רק 39% מהנשואים ו-31% מקבוצת ההורים הסכימו עם דעה זו. 48% מהרווקים מול 38% מהנשואים ו-57% (!) מההורים החזיקו בדעה שהיקף הזמן הפנוי שעמד לרשותם הולם.

במקביל, ואין בכך כדי להפתיע, חלה עלייה גדולה בחשיבות שיוחסה על-ידי הנחקרים לצרכים האישיים על חשבון החשיבות שיוחסה לצרכים הקולקטיביים, צורכי הכלל. גם לכך נודעה מדרך הטבע השפעה על רפואי הבילוי. ואחרון-אחרון, השוואת תרבות הפנאי של שנות ה-90 לזו של שנות ה-70 לימדה שחל גידול לא מבוטל במגוון פעילויות התרבות, אבל בו בזמן גם התחדדו ההבדלים בין סגנונות החיים השונים. הדבר התבטא בהקצאות זמן שונות לבילוי ובהתרחבות הפער בין מה שמדעי החברה מגדירים כתרבות גבוהה לבין מה שהם מגדירים כתרבות עממית. בין הדתיים גוברת והולכת הנטייה להדיר עצמם מהשתתפות בפעילויות פנאי שכיחות. הדיפרנציאציה בין חילוניים לדתיים בכל הנוגע לתרבות הפנאי הולכת וגדלה (שם).

במאמר שנכתב על-ידי מי שכהן במשך שנים כסטטיסטיקן הממשלתי (סיקרון, 2000) נמסר כי ב-1991/92 הקדיש הישראלי הממוצע 5.5 שעות ביממה לפעילויות פנאי. 38% ממשבצת זמן זו הוקדשו לצפייה בטלוויזיה ובווידיאו; כשליש ממשבצת הזמן הוקדש לפעילות חברתית, אירוח, התארחות וכיו"ב; שאר הזמן הוקדש לקריאת ספרים ועיתונים, פעילות ספורט, עיסוק בתחביבים ועוד. לדברי סיקרון, 90% מהציבור הישראלי הצהירו שהם קוראים עיתון יומי. 84% מהנסקרים היהודים ו-74% מהנסקרים הערבים ציינו שקראו לפחות ספר אחד בחודש האחרון (לעיל).

בשנת 1998 נערך מחקר גדול נוסף, שניסה להתחקות אחר התמורות שהתחוללו מאז ראשית שנות ה-90 בתרבות הפנאי בישראל (האז, 1998). ממצא מעניין לגבי היקף שעות העלה כי 45% מהנחקרים סברו שהזמן הפנוי העומד לרשותם אינו מספיק. מנגד, 14% הצהירו שהזמן הפנוי העומד לרשותם הוא רב מדי. עמדה זו, כך מסתבר, שכיחה בעיקר בקרב מעוטי ההשכלה. 50%, כך נמצא בסקר זה, ייחסו חשיבות דומה לעבודה ולזמן הפנוי, פחות מאשר במחקרם של אנשי האוניברסיטה בראשית שנות ה-90 (כ"ץ וחובריו, 1992). מנגד, 14% הצהירו שהפנאי חשוב להם מהעבודה!

אשר לרפואי ניצול שעות הפנאי, המחקר מצא שבהיקף הצפייה בטלוויזיה, בהיקף הקריאה בעיתונים ובתדירות הביקורים המשפחתיים לא חל שינוי גדול מאז ראשית שנות ה-90. עם זאת, חלה עלייה גדולה בשיעור היציאה לנופש לחו"ל (מ-57% ל-70%); עלייה ניכרת בשיעור המבקרים בתיאטרון (מ-33% ל-42%); עלייה בקריאת ספרים (מ-77% ל-85%); עלייה בהליכה לקונצרטים של מוסיקה קלאסית (מ-19% ל-25%) (האז, 1998). ירידה גדולה נמצאה בשיעור

העוסקים בתחביבים בזמנם הפנוי – מ-74% ל-60%. ירידה נרשמה גם בשיעור היוצאים לקולנוע (מ-49% ל-41%) ובשיעור המבקרים במוזיאונים (מ-46% ל-39%) (האז, 1998). מדד הפנאי האחרון שפורסם בארץ מבוסס על סקר של מדגם מייצג של האוכלוסייה הדוברת עברית, והוא נערך ביולי 2003 (ברנדמן, 2003). הסקר העלה שבאותו חודש הסתכמה ההוצאה הפרטית על בילוי שעות הפנאי ב-1.8 מיליארד ש"ח, עלייה של 38% לעומת הממצא שהעלה סקר קודם שנערך באוקטובר 2002 (שם). קבוצת הרוב (79% מהנדגמים) דיווחה על 137 שעות של בילוי פנאי בחודש, הווי אומר, 4.4 שעות ביום.

עם זאת, העניין הגדול באמת הוא בהרכבו של סל העיסוקים בשעות הפנאי. כפי שניתן לראות מתוך לוח 2, העיסוקים הפופולאריים ביותר קשורים במדיה האלקטרונית: צפייה בטלוויזיה והאזנה למוסיקה על גבי קלטות או תקליטורים. יתרה מזאת, מסתבר שהגיל והמגדר, וזה אינו מפליא, הם משתנים המשפיעים על דיפרנציאציה בסל הבידור. צעירים עד גיל 24 השקיעו זמן רב יותר בפעילויות אינטרנט, טלוויזיה, מוסיקה, מכוני כושר ופאבים. לעומתם, גילאי 50+ השקיעו יותר זמן בצפייה בסרטוני וידאו ו-DVD, בקריאת ספרים ועיתונים ובחוגי העשרה (שם).

אשר להשפעת המגדר – גברים השקיעו באינטרנט הרבה יותר שעות מנשים (30 לעומת 19 בהתאמה). הם גם השקיעו יותר שעות בקריאת עיתונים ומגזינים (16 ש' לעומת 12 ש' בהתאמה). הוא הדין לגבי בילוי בבתי קפה ובפאבים (11 ש' לעומת 8 ש' בהתאמה). מעל לכל, גברים השקיעו הרבה יותר כסף בבילוי מנשים: 1,004 ש"ח לעומת 570 ש"ח בהתאמה (שם).

לוח 2: מעורבות האוכלוסייה המבוגרת הדוברת עברית בפעילויות פנאי שונות (שעות בחודש)

שיעור המשקיעים (ב-%)	מס' שעות מושקע	פעילות הפנאי
79	45	צפייה בטלוויזיה
73	30	האזנה למוסיקה ע"ג קלטת או תקליטור
60	23	קריאת ספרים
57	21	פעילות ספורט וכושר גופני
44	26	שיטוט באינטרנט כבילוי
61	14	בילוי בבריכת שחייה או בים
83	13	קריאת עיתונים
69	10	בילוי במסעדות ובתי-קפה
25	21	בילוי בחוגים שונים
39	11	צפייה בסרטי וידאו ו-DVD

פעילויות פנאי מסוגים שונים	13	25
צפייה בכת-קולנוע	5	29
בילוי בתיאטרון, בידור, מחול או מוסיקה	5	25
ביקור באתרים ובמוזיאונים	7	14

מקור: ברנדמן, 2003

3. בני תשחורת ושעות הפנאי

הגדרת המונח 'נוער' מורכבת למדי. עם זאת, בדרך כלל נוהגים לכלול תחת מונח זה את קבוצת הגיל של תלמידי חטיבת הביניים והחטיבה העליונה, רוצה לומר: גילאי 12-18 (Sanders, 1995). מה שמאפיין את פרק הזמן הזה של הנעורים הוא עיסוק במרחבי פעולה רבים ומגוונים (Erikson, 1968; Hendry, 1983), ובעיקר התמקדות בפעילויות פנאי. היו מחקרים שהעלו, כי 40% מזמנם של בני הנוער מוקדשים לפעילויות פנאי (Csikszentmihalyi & Larson, 1990; Fine et al., 1984). כבר לפני עשרות שנים העלו מחקרים שבני הנוער הם הקבוצה הפעילה ביותר במשבצת המוגדרת על-ידי הסוציולוגיה כפנאי (Parker, 1979). על כך עמד גם אלמוג, שהתייחס לבני הנוער בראיון שכבר צוטט לעיל (פנים, 2004):

"אחד הסממנים המובהקים של הדור הזה הוא היחס שלהם לבילוי, בידור ופנאי. הייתי אומר שאצלם זה עומד במרכז ההוויה והתודעה, ואם הייתי צריך לכנות אותם, הייתי קורא להם דור הבליינים או דור הקלאברים. הם חיים סביב הבילוי, והוא מקבל אצלם מימד כמעט פולחני. אתה רואה את זה בדרך שנחגגת מסיבה. הם לא באים בהכרח כדי להפיג מתחים ולהוריד שחיקה, אולי קצת את השחיקה בבית הספר, בצבא ובעבודה, אבל איני בטוח שזה במקום הראשון. המסיבה בשבילם היא מטרה ולא אמצעי. הם מתכוננים אליה חומרית ונפשית ומשקיעים בה משאבים. היום יש מסיבות ריקודים המוניות במועדונים גם לבני 15, והן מופקות ומיוחצנות על ידי הנערים והנערות עצמם. מדובר בדפוס חדש שבא במידה מסוימת במקום תנועות הנוער. גם ההתמסרות להנאות בתוך המסיבה היא טוטאלית. זה טרנס במלוא מובן המילה."

בסופו של חשבון קיימת הסכמה על כך, שקבוצות הגיל הללו של גילאי חטיבות הביניים והחטיבות העליונות חיות במסגרת של תרבות נעורים, הנוגדת תכופות את תרבות המבוגרים (זיו, 1996). צוות חוקרים מהאוניברסיטה העברית עמד עוד באמצע שנות ה-90 על כך, שתרבות הנעורים בישראל מתפתחת כחלק אינטגרלי ממגמת הגלובליזציה התרבותית העולמית (רפפורט וחובריה, 1995). לפיכך, תרבות הנעורים בישראל דומה במידה רבה לתרבויות הנעורים במערב. כאן, כמו שם, מוצאים צריכה פעילה מאוד של תקשורת המונים, יציאה תכופה

לבילויים, ירידה במינון הקריאה, כמו גם בהיקף הזמן המוקדש לצפייה בטלוויזיה. מנגד, בני התשחורת הישראלים נחשפים מוקדם יותר ובצורה רחבה יותר לעיתונות. בה בעת תרבות הנעורים קשורה לזמן ולמקום שבהם היא נוצרת. משום כך ניתן לצפות לתרבויות נוער שונות בחוגים דתיים וחילוניים (Schulz, 2001; Katz-Gerro et al., 2009; Conger, 1984).

על הדיפרנציאציה הזו בין חילוניים לדתיים, בכל הנוגע לבילוי שעות הפנאי בקרב הנוער, הצביע מחקר כבר לפני כארבעים שנה (כהן, 1970). הסבר חשוב לדיפרנציאציה הזאת היה באוריינטציה המשפחתית החזקה בקרב הדתיים, המגבילה את הבילויים מחוץ לבית. הסבר אחר (כ"ץ וגורביץ', 1973) הוסיף לכך מימד חדש: הקולקטיביזם החזק בקרב החוגים הדתיים, בהשוואה לזה המצוי בחוגים החילוניים. ההסבר הניתן לכך לאחרונה (Katz-Gerro et al., 2009) מייחס את ההבדל לעובדה שהדתיות מחייבת היצמדות לאורח חיים מסוים, הכפוף לפיקוח חברתי וללחץ מצד מה שהסוציולוגיה מכנה "קבוצת השווים". בחוגי החינוך הדתי (בר לב, תשמ"ה/מ"ו) פירשו זאת בכך שתרבות הנעורים של בני הנוער הדתיים אמורה להתמקד במה שאינו עומד בסתירה לכבוד ההורים, הלכות הצניעות ושאר הערכים והצווים הדתיים. החברות בתנועת הנוער הדתית, השכיחה בקרב קבוצת גיל העשרה בציבור הדתי, תורמת אף היא לדיפרנציאציה בין דפוסי הבילוי של החילוניים והדתיים. היא משפיעה על צריכת הטלוויזיה של הצעירים הדתיים ומצמצמת או מונעת בילויים אחרים (בן צבי, 1994).

4. על תפיסת הפנאי ועל מימושה בקרב קבוצת בני נוער חילוניים ודתיים*

בעקבות כל האמור לעיל נעשה על-ידי כותבי מאמר זה ניסיון לבדוק האם יש הבדל בהגדרת הפנאי של תלמידי תיכון דתיים וחילוניים. כדי להגיע לתשובה אמינה ביקש השאלון שבו נעשה שימוש, להתחקות אחר הגדרת הפנאי, תפישתו, היקף הזמן המוקדש לו והמניעים לעיסוקי שעות הפנאי בקרב קבוצת בני נוער בגילאי 15-18, המתגוררים ביישוב עירוני צפונית-מזרחית לתל-אביב. המחקר נערך בשתי חטיבות עליונות, חילוניות ודתיות, והקיף 60 תלמידים, בהם 38 בנות ו-22 בנים; 37 מהם (61.7%) חילוניים על פי הגדרתם ו-23 מהם (38.3%) דתיים על פי הגדרתם.

הניסיון להתחקות אחר מושאי המחקר נעשה בעזרת שאלון, שנשען על שאלונים ששימשו בסיס לכתיבת שתי עבודות תיזה לשם קבלת תואר שני (ליוש, 1999; טל-ברלב, 2001), אך הוא תוקף מחדש במסגרת המחקר הנוכחי. תשע השאלות שנועדו להתחקות אחר הגדרת הפנאי העלו מקדם אלפא קרונבך של 74.

* הנתונים מתבססים על סקר שביצעה דנה רבינוביץ בהנחיית פרופ' דן סואן, "ערכים, חיברות והחברה הישראלית".

בתוך ההגדרות נמצאו יסודות שונים כגון הפגתיות (הנאה, רוגע, מנוחה חופשית), התרועעות (מפגש חברתי), קולקטיביזם (זמן לתרום).

שמונה השאלות שטיפלו במניעים לעיסוקי הפנאי העלו מקדם אלפא קרוונבך של .62. גם באשכול ההגדרות הזה נמצאו יסודות שונים, בהם הפגתיות (שחרור מלחץ, תחושת כיף, יציאה מהשגרה), העשרה והגשמה (הוספת ידע, מימוש עצמי), התרועעות (בילוי עם בני המין השני) ועוד.

21 השאלות שביקשו לתת מושג על תדירות עיסוק הפנאי על פי סוג הבילוי, העלו מקדם אלפא קרוונבך של .73.

עיסוקי הפנאי שנבדקו נחלקו לסוגים שונים, בהם תרבות גבוהה (תיאטרון, קונצרט, מוזיאון), תרבות עממית (מופעי בידור, קולנוע), צריכה (קניות, מסעדות, פאבים), בילוי בחיק הטבע (סיירות, טיולים); פעילות בחברותא (מתנ"ס; מועדונים; תנועת נוער) ועוד.

ואחרון-אחרון, חמש השאלות שניסו לתת תמונה על מספר השעות המוקדשות לבילויי פנאי על בסיס יומי, העלו מקדם אלפא קרוונבך של .55. כאשר הושמט מאשכול השאלות הללו הפריט של קריאת ספרים, עלה מקדם של .74.

חישוב ציוני התשובות נעשה באמצעות סולם ליקרט בן 6 דרגות: בכלל לא (1), כמעט ולא (2), לעיתים רחוקות (3), לעיתים קרובות (4), כמעט תמיד (5), תמיד (6).

4.1. מה בין דתיים לחילוניים בכל הנוגע להגדרת הפנאי

בדיקת התשובות על אשכול השאלות ביקשה להתחקות אחר תמימות דעים בסוגיה של הגדרת הפנאי. היא מלמדת שקיים הבדל מובהק בתפישת הפנאי בין התלמידים הדתיים לתלמידים החילוניים. לוח 3 מציג את התפלגות התשובות בשני המחנות, ועוד לפני הבחינה הסטטיסטית ניתן לראות שהתמונה מדברת בעד עצמה.

לוח 3: חשיבות הגדרת המרכיבים השונים של הפנאי בעיני בני נוער דתיים וחילוניים

(בסולם ליקרט של 1-6)

המשתנה	בני נוער דתיים (N=23)	בני נוער חילוניים (N=37)
הנאה	*5.43	*5.57
		** .55
רוגע	*5.52	*5.32
	** .66	** .71
בחירה חופשית	*5.3	*5.49
	** .97	** .65

*5.29	*3.52	זמן חופשי
**94	**1.53	
*4.65	*5.48	מנוחה נפשית
**1.18	**79	
*4.46	*4.96	התפתחות אישית
**1.14	**1.39	
*5.35	*3.96	לעשות מה שבא לי
**1.06	**1.43	
*5.54	*4.43	מפגש חברתי
**69	**1.34	
*5.21	*4.83	הגדרת הפנאי: ציון כללי
**55	**1.34	

* ממוצע; ** סטיית תקן

הציון המירבי שניתן להגיע אליו הוא 6. משמעותו שהמשיב מייחס לנושא חשיבות עליונה.

בארבעה מרכיבים של הגדרת הפנאי נבדלים שני המחנות זה מזה: בחשיבות שהם מייחסים לזמן החופשי, למנוחה הנפשית, למפגש החברתי, ואחרון־אחרון – "לעשות מה שבא לי". לשלושה מתוך ארבעת המרכיבים הללו – מפגש חברתי, "לעשות מה שבא לי" וזמן חופשי – מייחסים החילוניים חשיבות גדולה מזו הנודעת להם בעיני הדתיים. לאחד מהם – מנוחה נפשית – מייחסים הדתיים חשיבות גדולה מזו הנודעת לו במחנה החילוני. מבחני t למדגמים בלתי־תלויים מאשרים, כי הבדלי הממוצעים בכל ארבעת המרכיבים אמנם מובהקים מבחינה סטטיסטית.

מעניין לא פחות לציין, שבשורה ארוכה של מרכיבים אין בעצם הבדל בין שתי הקבוצות. אלה כמו אלה מייחסים משקל גדול להנאה, לרוגע ולבחירה החופשית; קצת פחות מזה – להתפתחות האישית.

4.2 היש הבדל במניעי הפנאי של בני נוער דתיים וחילוניים?

לא רק בהגדרת הפנאי, אלא גם במניעים שציינו הנחקרים להסבר עיסוקם בפנאי נמצאו הבדלים מובהקים בין שתי הקבוצות. הציון הכולל בו זיכו הנחקרים את מניעי הפנאי נפלג אף הוא בצורה מובהקת בין שתי הקבוצות – הוא גבוה בצורה מובהקת בקרב המחנה החילוני. לוח 4 נותן תמונה בהירה של התפרסות התשובות.

לוח 4: החשיבות שמייחסים תלמידים דתיים וחילוניים למניעים שונים של העיסוק בפנאי (סולם ליקרט 1-6)

המניע	בני נוער דתיים (N=23)	בני נוער חילוניים (N=37)
מימוש עצמי	*4.09	*4.13
	**1.20	**1.34
הוספת ידע	*4.61	*4.08
	**1.03	**1.34
השתחררות מלחץ	*4.04	*4.29
	**1.22	**1.13
בילוי עם בני המין השני	*1.69	*5.05
	**0.63	**1.53
הרגשת אחריות	*4.30	*3.54
	**1.10	**1.04
תחושת עצמאות	*3.83	*4.70
	**1.56	**1.35
הרגשת כסף	*5.17	*5.46
	**1.03	**0.69
מכלול המניעים לפעילות פנאי	*3.96	*4.47
	**0.78	**0.67

* ממוצע ** סטיית תקן; # ראו ההסבר בשולי הלוח הקודם.

כפי שניתן לראות מן הלוח, נמצאו הבדלים משמעותיים בשלושה מניעים: הרצון לבלות עם בני המין השני, הרצון ליטול אחריות על עשיית הפנאי, הרצון לזכות בתחושת עצמאות. בשני מניעים היה יתרון ברור לבני הנוער החילוניים על עמיתיהם הדתיים – ברצון לבלות עם בני המין השני וברצון לזכות בתחושת עצמאות. בעיקר בולט ההבדל בדגשים ששתי הקבוצות מקנות למניע הרצון לבלות עם בני המין השני. זהו ההבדל הגדול ביותר שנמצא בין שתי הקבוצות בכל השאלון. מבחני t למדגמים בלתי-תלויים מאשרים כי הבדלי הממוצעים בכל שלושת המניעים אמנם מובהקים מבחינה סטטיסטית. מנגד, נמצא שהדתיים מייחסים משקל גדול בהרבה לרצון ליטול אחריות על העשיות בזמן הפנאי. בה במידה חשוב לציין שבשורה של מניעים – מימוש עצמי, השתחררות מלחץ, הרגשת כסף והוספת ידע – אין בעצם הבדלים מובהקים בין הקבוצות.

4.3 היש הברל בתדירות העיסוק בפעילויות פנאי שונות בין נערים דתיים וחילוניים?
 21 סוגי בילוי שונים נבדקו במסגרת הסקר כדי לראות האם יש הברל בין תדירות הבילוי בזמן הפנאי. ב-14 מסוגי הבילוי היו כאלה שמוגדרים כסוגת התרבות הגבוהה (תיאטרון, קונצרט, מוזיאון), כאלה שמוגדרים כסוגת התרבות העממית (מופע בידור, קולנוע, דיסקוטק), כאלה שמוגדרים כסוגת הצריכה והמזון (קניות, מסעדה, פאב), כאלה המוגדרים כסוגת הפעילות הגופנית (ספורט, חוגי סיירות וטבע, טיולים), כאלה המוגדרים כסוגת הפעילות החברתית (ספורט, חוגי סיירות וטבע, פגישה עם חברים, פעילות מועדון, שוטטות, פעילות התנדבותית), וכן חוגי מדע, תחביבים ומחשבים.

ניתוח הנתונים (לוח 5) מצביע על כך שיש הברלים בין שתי קבוצות בני הנוער בתדירות התפנותם לעיסוקי הפנאי השונים, אם כי לא בכל המקרים ההברלים האלה מובהקים מבחינה סטטיסטית, ולא כל ההברלים מוליכים לאותו כיוון.

לוח 5: התדירות# של עיסוקי הפנאי השונים בקרב בני נוער דתיים וחילוניים
 (סולם ליקרט של 1-6)

סוג הבילוי	בני נוער דתיים (N=23)	בני נוער חילוניים (N=37)
הצגת תיאטרון	*1.61	*1.67
קונצרט	** .58	** .58
מופע בידור	*1.65	*1.46
קניות	** .65	** .51
קולנוע	*1.78	*2.54
מוזיאון	** .59	** .96
מסעדה	*2.6	*3.76
פאב	** .99	**1.06
	*2.22	*3.32
	** .67	** .71
	*1.96	*1.54
	** .47	** .61
	*2.3	*3.57
	** .70	** .83
	*1.43	*3.57
	** .51	** .96

הקטגוריות ששימשו את סולם ליקרט במקרה זה היו: 1 - בכלל לא; 2 - לעיתים רחוקות; 3 - פעם בחודש; 4 - מס' פעמים בחודש; 5 - מס' פעמים בשבוע; 6 - בכל יום.

*3.68	*1.39	דיסקוטק
** .71	** .49	
*2.86	*1.69	חוגים
**1.60	**1.14	
*1.38	*1.13	חוגי מדע/מחשבים
**1.04	** .34	
*3.67	*2.35	ספורט
*1.55	**1.67	
*1.11	*1.26	חוגי סיירות/טבע
*.51	/* .62	
*2.89	*2.74	תנועות נוער
**1.71	/**1.74	
*3.51	*3.00	טיולים
**1.26	**2.07	
*1.49	*1.69	פעילות מתנ"ס
** .87	**1.26	
*2.08	*4.73	פעילות התנדבותית
**1.23	** .96	
*5.27	*4.26	פגישה עם חברים
** .73	**1.25	
*4.08	*2.04	תחביבים
**1.25	**1.02	
*3.76	*1.13	שוטטות
**2.02	** .34	
*1.11	*1.0	בילוי במועדון
** .31	** .0	
*2.78	*2.09	תדירות עיסוק ממוצעת
** .79	** .59	

* ממוצע ** סטיית תקן

בחינה סטטיסטית של הנתונים מגלה כי יש הבדלי תדירות מובהקים בין שתי הקבוצות. מבחני t למשתנים בלתי תלויים העלו שההבדל בין תדירות עיסוק הפנאי של בני הנוער החילוניים ($M=2.78, SD=.79$) לבין זו של בני הנוער הדתיים ($M=2.09, SD=.59$) הוא מובהק. מצד אחד, נמצאה שורה של עיסוקי פנאי – מופעי בידור, קולנוע, קניות, אכילה במסעדות, בילוי בפאב, בילוי בדיסקוטק, הליכה לחוגים (כמו דרמה, מחול וכיו"ב), עיסוק בספורט, פגישות עם חברים, תחביבים ושוטטות – שבהם הייתה בכורה לבני הנוער החילוניים – תדירות העיסוק שלהם בהם הייתה גבוהה משל עמיתיהם הדתיים.

מנגד, הייתה תדירות העיסוק של הדתיים גבוהה בצורה מובהקת מזו של עמיתיהם החילוניים בשני דברים: בביקורים במוזיאונים ובפעילות התנדבותית. בשורה של עיסוקי פנאי אחרים, כגון הצגות תיאטרון, קונצרטים, חוגי מדע ומחשבים, תנועות נוער ועוד – לא נמצאו הבדלים מובהקים בין שתי הקבוצות.

4.4 היש הבדל בהיקף השעות שבני הנוער מקדישים לבילוי שעות הפנאי בצפייה, האזנה, קריאה ושימוש במחשב?

לשתי הכיתות גם הוצגו שאלות, שנועדו להתחקות אחר היקף ההאזנה של בני הנוער למוסיקה, היקף צפייתם בטלוויזיה ובווידיאו, היקף הזמן שהם מקדישים לקריאת עיתונים (בין בנייר, בין ברשת), והיקף הזמן שהם מקדישים למחשב. כאן נעשה שימוש בסולם ליקרט בן חמישה שלבים למדידת הזמן: 1 - בכלל לא; 2 - עד שעה; 3 - שעה עד שעתיים ביום; 4 - שלוש עד ארבע שעות ביום; 5 - חמש שעות ויותר ביום. עיון בנתוני לוח 6 מלמד, שקיים הבדל גלוי לעין בהקצאת הזמן של בני שתי הקבוצות לעיסוקים הללו. בעוד הצעירים החילוניים מקדישים לכך 3.09 ש' ביום בממוצע, אין עמיתיהם הדתיים מקדישים לכך אלא 1.77 ש' בממוצע. הנתונים במלואם מובאים בלוח 6, והם מדברים בעד עצמם.

לוח 6: כמה שעות ביום מוקדשות על ידי הצעירים להאזנה, צפייה, קריאת עיתונות ושימוש במחשב#

משתנה הפנאי	בני נוער דתיים (N=23)	בני נוער חילוניים (N=37)
האזנה למוסיקה	*2.0	*3.09
	** .60	** .59
צפייה בטלוויזיה ווידיאו	*1.56	*3.29
	** .73	** .94
קריאת עיתונים	*1.56	*1.59
	** .73	** .83
שימוש במחשב	*1.95	*3.92
	** 1.11	** 1.01
פעילות פנאי כוללת	*1.77	*3.09
ממוצעת	** .53	** .59

* ממוצע ** סטיית תקן

5 קטגוריות הסולם בנקודה זו היו: 1 - בכלל לא; 2 - עד שעה; 3 - שעה או שתיים ביום; 4 - 3-4 ש' ביום; 5-5 ש' ומעלה ביום.

בחינה סטטיסטית של הממצאים, באמצעות מבחני t למדגמים בלתי תלויים, מלמדת שההבדל במספר השעות המוקדשות לעיסוקי הפנאי, שנבדקו בקרב הצעירים הדתיים והחילוניים, הוא מובהק. גם ההבדל במספר השעות המוקדשות להאזנה למוסיקה, לצפייה בטלוויזיה ובווידיאו ולשימוש במחשב הוא מובהק. כנגד זה, אין הבדל בין שתי קבוצות הנערים לגבי הזמן שהם מקדישים לקריאת עיתון.

5. דיון וסיכום

"כל העולם במה", כתב בזמנו המחזאי האנגלי וויליאם שייקספיר, במחזהו **כטוב בעיניכם**, "כל איש וכל אישה רק שחקנים הם; כולם – כניסות ויציאות להם". המאמר דלעיל ניסה לבחון את כללי המשחק השונים על הבמה הזאת במקטע אחד: שעות הפנאי, ובו ביקש להתמקד בשונות "משחקם" של שני מגזרים: תלמידי תיכון חילוניים ותלמידי תיכון דתיים.

ההנחה מראש הייתה שיימצא הבדל בין כללי "הכניסות והיציאות" של שני סוגי השחקנים. בנושא זה נערכו לא מעט מחקרים בעולם (Schulz, 2001; Armfield & Holbert, 2003; Collins & Lineham, 2000; Lee, 1964; Smith Speck & Roy, 2008). בלי שים לב לשנה ולמקום שבו נערכו המחקרים, המסקנה העולה מכולם היא שלדתיות נודעת השפעה ברורה על ניצול שעות הפנאי.

המחקר, שהתמקד בשתי כיתות תיכון – דתית וחילונית – באותו יישוב עירוני, ניסה לבדוק באילו היבטים ובאיזו מידה משפיעה הדתיות על ניצול שעות הפנאי. בשל מרכזיות שעות הפנאי בחייהם של גילאי התיכון, והעובדה שכ-40% מזמנם מוקדשים לפעילות פנאי (Csikszentmihalyi & Larson, 1984; Fine et al., 1990), יש לייחס חשיבות מרובה לקשר הזה בין הדתיות לניצול שעות הפנאי. ההנחה הייתה, שהדיפרנציאציה שאותרה בדפוסי בילוי שעות הפנאי בין דתיים לחילוניים עוד לפני כ-40 שנה (כהן, 1970; כ"ץ וגורביץ', 1973) עומדת בעינה גם עתה. היא עומדת בעינה, משום שהדתיות מחייבת אורח חיים מסוים, המוכתב ומפוקח על-ידי "קבוצת השווים" (בן צבי, 1994; Katz-Gerro et al., 2009).

נקודה זו מצאה את חיזוקה גם במחקרם של כץ-גרור ושביט (1998), שאיתרו שלושה סגנונות חיים עיקריים שונים בחברה הישראלית, ובלשונם: סגנון חיים גבוה, סגנון חיים פופולארי וסגנון חיים דתי. על זה האחרון אפילו כתבו בפירושי: "מעניין במיוחד הוא המימד הדתי, שאינו מיוחד לישראל, אך הוא נידון לעיתים רחוקות בספרות העוסקת בסגנון חיים תרבותי" (לעיל, 110). צריכת ספרות, מוסיקה, בידור וספורט היא המבחינה החשובה בין סגנונות החיים הללו. לגופו של דבר, אין להתפלא על כך, שכן מודל תיאורטי העומד על הקשר ההגיוני והברור בין ערכים, השכלה, מעמד, טעם תרבותי, וממילא גם דפוסי בילוי, נוסח על סמך מחקר שנערך בשוודיה עוד לפני כעשרים שנה (Reiner & Rosengren, 1998).

במסגרת המחקר נעשה, אם כן, ניסיון לברוק נקודות אחדות:

- האם יש הבדלים בהגדרת הפנאי בין שתי הקבוצות, הדתית והחילונית?
- האם יש הבדלים במניעים הדוחפים את בני שתי הקבוצות לפעילות פנאי כזו או אחרת?
- האם יש הבדל בתדירות העיסוק בפעילויות הפנאי בקרב הנמנים עם שתי הקבוצות?
- היש הבדל בהיקף השעות שחברי שתי הקבוצות מקדישים לצפייה, להאזנה ולקריאה באמצעי התקשורת ולשימושי פנאי במחשב?

כסופו של דבר, נמצא שכצפוי יש הבדלים בין חברי שתי הקבוצות, אבל מנגד רב גם המשותף ביניהם. כך, למשל, נמצא שבארבעה מתוך שמונת **מגדירי הפנאי** – הנאה, מרגוע, בחירה חופשית והתפתחות אישית – אין הבדל של ממש בין הדתיים לחילוניים. מצד שני, בארבעה מגדירים אחרים – חשיבות הזמן החופשי, מנוחה נפשית, מפגש חברתי, החירות לעשות ככל העולה על הרוח – יש הבדלים מובהקים מבחינה סטטיסטית. שלושה מהמגדירים הללו: מפגש חברתי, זמן חופשי ולעשות ככל העולה על הרוח – חשובים לחילוניים הרבה יותר מאשר לדתיים. מצד שני, המנוחה הנפשית חשובה לדתיים הרבה יותר מאשר לחילוניים.

מה שאמור לגבי הגדרת הפנאי, תופש בעצם גם לגבי **המניעים** הדוחפים את בני הנוער לעיסוקי הפנאי השונים. בארבעה מתוך שבעת המניעים – מימוש עצמי, השתחררות מלחץ, הרגשת כיף והוספת ידע – לא נמצאו הבדלים בין חברי שתי הקבוצות. לעומת זאת, בשלושה מניעים – הרצון לבלות עם בני המין השני, הרגשת אחריות ותחושת עצמאות – נמצאו הבדלים מובהקים מבחינה סטטיסטית. הדתיים מדגישים את חשיבות תחושת האחריות שלה הם זוכים בשעות הפנאי; החילוניים מטעימים את תחושת העצמאות, ובעיקר את ההזדמנות לבלות עם בני המין השני.

גם **בתדירות** העיסוק בפעילויות הפנאי השונות לא התקבלה תמונה חד־משמעית. הסקר בדק תדירות עיסוק ב-21 סוגי בילוי שונים. ארבעה נמנים עם סוגת התרבות הגבוהה (למשל, תיאטרון, קונצרט, מוזיאון, חוגי מדע), שבעה נמנים עם התרבות העממית (למשל, מופעי בידור, קולנוע, קניות, מסעדות, פאבים), ואילו האחרים בעלי אופי נייטראלי. קניות הוכנסו לרשימת מרכיבי הבידור, שכן מאז צצו מרכזי הקניות הגדולים נעשתה ההליכה אליהם מרכיב עממי של בילוי שעות הפנאי (Roberts, 1987; Jansen-Verbeke, 1987; Jackson, 1991). בשישה מרכיבים של סוגת הבילוי העממי – מופעי בידור, קולנוע, קניות, מסעדות, פאבים ודיסקוטקים – הייתה עדיפות בולטת בעיני החילוניים על פני הדתיים. במרכיב אחד – בילוי במועדון – לא היה הבדל בין הקבוצות; בשתיהן הוא זכה לעדיפות נמוכה מאוד. גם בעיסוק בספורט, במפגשי חברים, בתחביבים ובשוטטות גרידא היו הבדלים מובהקים בין שתי הקבוצות. החילוניים ייחסו לפעילויות אלו חשיבות גדולה בהרבה מהדתיים.

הפרט המעניין כאן הוא, שבשלושה ממרכיבי הפנאי הנמנים עם התרבות הגבוהה לא היו הבדלים בין שתי הקבוצות. במרכיב הרביעי, ביקורים במוזיאון, היה יתרון מובהק לדתיים, ש"הביסו" את החילוניים גם בפעילות פנאי למען הקהילה: התנדבות.

ואחרון-אחרון, המחקר התחקה אחר היקף השעות שהקדישו בני הנוער להאזנה למוסיקה, לצפייה בטלוויזיה ובווידיאו, לקריאת עיתונים ולשימושי פנאי של המחשב על בסיס יומי. סעיף זה היה היחיד בין כל אלה שנבדקו, שבו נמצא הבדל מובהק בין שתי הקבוצות. בני הנוער החילוניים מקדישים בממוצע שעות מרובות בהרבה מעמיתיהם הדתיים לכל הסעיפים זולת קריאת עיתונות.

מכל האמור לעיל ניתן להסיק בשלב זה שתי מסקנות: ראשית, לתרבות הנוערים של בני התשחורת בישראל – דתיים כחילוניים – יש בסיס משותף לא קטן. ואף על פי כן, בכל אחת מהנקודות הקשורות בהבנת הפנאי – החל בהגדרתו, עבור דרך המניעים לעיסוק בו ותדירות העיסוק בפעולות פנאי, וכלה בהיקף השעות שמקדישים הצעירים למדיה למיניה – יש גם הבדלים בין הדתיים לחילוניים. הבסיס המשותף הוא ללא ספק פועל יוצא של חלחול התרבות הישראלית העכשווית הדומיננטית לשני המגזרים, החילוני והדתי כאחד. ההבדלים הם פועל יוצא של תהליכי חיברות שונים בשני המגזרים, המולידים סדרי עדיפויות שונים בעיני כל אחד מהם.

מקורות

בן צבי, ע"ל (1994): "כיפה סרוגה": סגנון חיים ותת-תרבות נעורים. **בשדה חמ"ד**, ל"ח, ג-ד: 73-84. בר לב, מ' (תשמ"ה/מ"ו) הקונפליקט התרבותי של נוער בישיבות תכנוניות ואולפנות. **ניב המדרשה**, י-י"א: 241-247.

ברנדמן, מכוון בע"מ (2003): **סקר בנושא מדד הפנאי – קיץ 2003**. תל אביב.

אינטרנט: www.brandman.co.il/articles.php?articleid=146 נדלה: 4.12.2010.

ג'רום, ק' ג'רום (תרגום: דני קרמן) [2002]: **שלושה בסירה אחת (מלבד הכלב)**. כפר סבא: אריה ניר.

זיו, א' (1996): **הגיל הלא רגיל**. תל אביב: פפירוס.

טל-ברלב, ל' (2001). **פנאי של נוער במתנ"סים**. עבודת מ"א. רמת גן: אוניברסיטת בר אילן, ביה"ס לחינוך.

כהן, ע' (1970). **תרבות ישראל 1970: דפוסי בילוי הפנאי, סקירת הספרות וניתוח משני**. ירושלים: האוניברסיטה העברית, המכון למחקר שימושי.

כ"ץ, א' וגורביץ', מ. (1973): **תרבות הפנאי בישראל: דפוסי בילוי וצריכה תרבותית**. תל-אביב: עם עובד.

כ"ץ, א', האז, ה', גורביץ', מ', ויץ, ש', אדוני, ח' שיף, מ' וגולדברג, ד' (1992): **תרבות הפנאי בישראל: תמורות בדפוסי הפעילות התרבותית 1970-1990**. ירושלים: מכון גוטמן למחקר חברתי שימושי.

כ"ץ-גרו, ט' ושביט, י' (1998): סגנון חיים ומעמדות בישראל, **סוציולוגיה ישראלית**, א, 1: 91-114.

ליוש, ב' (1999) **דפוסי שעות הפנאי של נערות בורם החסידי-חרדי בישראל**, עבודת מ"א. רמת גן: ביה"ס לחינוך, אוניברסיטת בר-אילן.

למ"ס (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה) [2010]: **רבעון סקרי כוח אדם יולי-ספטמבר 2010**. ירושלים.

מאייר, ק' (2009): **שלוש לך עצלות – למה לא משתלם לעבוד קשה**. תל אביב: כבל.

נמרוד, ג' (1998): מכורים לעבודה ולמשפחה. **פנים**, 98, גיליון 3.

- אינטרנט: www.itu.org.il/Index.asp?ArticleID=1143&CategoryID=498&Page=2
נדלה 6/12/2010
פנים (2004): ברור המתגבש היום הפנאי מקבל ממ.
- אינטרנט: www.itu.org.il/Index.asp?ArticleID=1861&CategoryID=559&Page=1
נדלה: 10/12/10
- פרום, א' (1983): **בעלנות או מימוש עצמי**. תל-אביב: הוצאת א. רובינשטיין.
ראסל, ב' (1975): **בשבת הבטלה**. תל-אביב: הוצאת א. רובינשטיין.
רפפורט, ת', לומסקי-פדר, ע', ואדלר, ח' (1995). נוער ונעורים בחברה הישראלית, בתוך **מתבגרים בישראל – היבטים אישיים, משפחתיים וחברתיים** (עמ' 17-39). אבן יהודה: רכס.
- Armfield, G.G. & Holbert, R.L. (2003). The Relationship between Religiosity and Internet Use, **Journal of Media and Religion**, (2) 3, pp. 129-144.
- Collins, C. & Lineham, P. (2000). Religion and Leisure, In C. Collins (Ed.): **Sport in New Zealand Society**, Palmerston North, N.Z.: Dumore Press.
- Conger, J. (1984). **Adolescence and Youth: Psychological Development in a Changing World**, NY: Harper & Row.
- Csikszentmihalyi, M. (1990). **The Psychology of Optimal Experience**, NY: Harper & Row.
- Erikson, E.H. (1968). **Identity: Youth and Crisis**, NY: Norton.
- Faulkner, W. (1991). **Absalom, Absalom**, New York: Random House.
- Fontenelle, S. de M. & Zinkhan, G.M. (1993). Gender Differences in the Perception of Leisure: A Conceptual Model, **Advances in Consumer Research**, 20, pp. 534-540.
- Hendry, L.B. (1983). **Growing Up and Going Out: Adolescents and Leisure**, Aberdeen: Aberdeen University Press.
- Iso-Ahola, E.S. (1980). Basic Dimensions of Definitions of Leisure, **Journal of Leisure Research**, 11(1), pp. 28-37.
- Jackson, E.L. (1991). Shopping and Leisure: Implications of West Edmonton Mall for Leisure and for Leisure Research, **The Canadian Geographer**, 35(3), pp. 280-287.
- Jansen-Verbeke, M. (1987). Women, Shopping and Leisure. **Leisure Studies**, 6, pp. 71-86.
- Katz-Gerro, T., Raz, S. & Yaish, M. (2009). How Do Class, Status, Ethnicity and Religiosity Shape Cultural Omnivorousness in Israel? **Journal of Cultural Economics**, 33, pp. 1-17.
- Kelly, J.R. & Freysinger, V.J. (2000). **21 Century Leisure: Current Issues**, Boston: Allyn & Bacon.
- Lee, R. (1964). **Religion and Leisure in America: A Study in Four Dimensions**, New York: Abingdon Press.
- Messenger, J.C. (n.d.). **Decent Working Time: Findings from ILO Research And Implications For Policy**, European Foundation-ILO meeting on industrial relations in the EU and other global economies - Working time and industrial relations. Internet: www.eurofound.europa.eu/staging/docs/even... Accessed: 5/12/2010
- NationMaster, Internet:
www.nationmaster.com/graph/lab_wor_tim_mor_tha_40_hou-time-more-than-40-hours .
Accessed: 5/12/2010

- Neulinger, J. (1981). **The Psychology of Leisure**, Springfield, Ill.: C.C. Thomas.
- Parker, S. (1979). **The Sociology of Leisure**, London: George Allen & Unwin.
- Reiner, B. & Rosengren, K.E. (1990). Cultivated Views and Readers: A Lifestyle Perspective. In N. Sinorelli & M. Morgan (Eds.): **Cultivation Analysis**, New York: Sage.
- Roberts, J. (1987). Buying Leisure. **Leisure Studies**, 6, pp. 87-91.
- Samdahl, D. (1991). Issues in the Measurement of Leisure: A Comparison of Theoretical and Connotative Meanings, **Leisure Sciences**, 13, pp.33-49.
- Sanders, M. (1995). **Healthy Families: Healthy Nation**, Queensland: Australian Academic Press.
- Schulz, J. (2001). **The Window Through Which We View The World: The Association of Religion and The Meaning of Leisure in Contemporary Australia**, Ph.D. Thesis. Australia: Griffith University, School of Leisure Studies.
- Shaw, S.M. (1985). The Meaning of Leisure in Everyday Life, **Leisure Sciences**, 7(1), pp. 1-24.
- Smith Speck, S.K. & Roy, A. (2008). The Interrelationships Between Television Viewing, Values and Perceived Well-Being: A global perspective, **Journal of International Business Studies**, 39, pp. 1197-1219.
- Witt, P.A. & Ellis, G.D. (1985). Development of a Short Form to Assess Perceived Freedom in Leisure, **Journal of Leisure Research**, 17(3), pp. 225-233.

e-mail: soen@macam.ac.il